

III BEYNƏLXALQ
HƏMZƏ NİGARİ
TÜRK DÜNYASI
MƏDƏNİ İRSİ
SİMPOZIUMU

MATERİALLARI

17-18.05.2017
Şamaxı, Azərbaycan

Hazırlayanlar:
Dr. Fariz Xəlilli
Dr. Metin Hakverdioğlu

III. ULUSLARARASI
HAMZA NİGARİ
TÜRK DÜNYASI
KÜLTÜREL MİRASI
SEMPOZYUMU

BİLDİRİLERİ

17-18.05.2017
Şamahı, Azərbaycan

Editörler:
Dr. Fariz Halilli
Dr. Metin Hakverdioğlu

3rd INTERNATIONAL
HAMZA NIGARI
TURKIC WORLD
CULTURAL HERITAGE
SYMPOSIUM
PROCEEDINGS

17-18.05.2017
Shamakhi, Azerbaijan

Editors:
Dr. Fariz Khalilli
Dr. Metin Hakverdioglu

**BURSALI MEHMET TAHİR'İN "OSMANLI MÜELLİFLERİ»
ESERİNE GÖRE TÜRKİYE-AZERBAYCAN
HER İKİ COĞRAFYADA DA FAALİYET
GÖSTEREN MUTASAVVIFLAR**

*Osman Aydınlı**

ÖZ

Azerbaycan ile Türkiye (Anadolu) arasındaki siyasî, dinî, ictimâî ve kültürel ilişkiler Anadolu'nun fethedildiği XI. asır gibi çok önceki yüzyıllara dayanır. Aynı asıldan gelen her iki coğrafyanın insanları arasındaki bu köklü bağlar, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti dönemlerinde daha da kuvvetlenmiştir. Azerbaycan'da X-XII. asırdan itibaren doğan ve gelişen tasavvufi hareketler Anadolu coğrafyasını da derinden etkilemiştir. Osmanlı döneminde Azerbaycan'da doğmuş, büyümüş ve İslâm dünyasının bir çok bölgesini etkilemiş tarikatler içinde Halvetilik tarikatının ayrı bir yeri vardır. XV-XVI. asırlarda her iki coğrafyada da faaliyet göstermiş Anadolu mutasavvıfların büyük çoğunluğu bu tarikatın gerçek kurucusu Bakü'deki Seyyid Yahya-yı Şirvânî'ye intisab etmiş ve onun yanında yetişmiştir. Ardından Halvetilik tarikatını Anadolu başta olmak üzere İslâm aleminin bir çok bölgesine yaymışlardır. Bu tarikatın dört ana kolunu kuran mutasavvıflar yine bunlar olmuşlardır. Osmanlı döneminde Azerbaycan coğrafyası Nakşibendiliğin Anadolu'da yayılmasında Mir Hamza Nigârî gibi etkin mutasavvıflarla önemli hizmetler de yerine getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, Osmanlı Devleti, Tasavvuf, Tarikatlar, Halvetilik, Nakşibendilik

ABSTRACT

Political, religious, social and cultural relations between Azerbaijan and Turkey (Anatolia) trace back to as far as 11th century when Anatolia was conquered. These deep-rooted ties between the people of both regions with the same origin were strengthened further in the period of the Anatolian Seljuk and Ottoman Empire. Sufi movements that originated from Azerbaijan had developed since that time and had a profound impact on Anatolian region. Khalwati order had a special place among Sufi movements that originated in Azerbaijan and developed there and affected the Islamic world during the period of Ottoman Empire. In the 15-16th century the vast majority of Anatolian mystics who were active in both regions attended the lessons of Sayyed Yahya Shirvani, the founder of Khalwati sect who settled in Baku. Then, they spread the Khalwatitradition to many regions of Islamic world, particularly to Anatolia. It is worth mentioning that these Sufis are those who established the four major branches of the Khalwati movement. Moreover, Azerbaijani Sufis, Mir Hamza Nigari in particular, played central role in spreading Naqshbandi in Anatolia in the period of Ottoman Empire.

Key Words: Azerbaijan, Turkey, Ottoman Empire, Sufism, Sufi sects, Khalwati, Naqshbandi

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üni. İlahiyat Fak.- Bakü Devlet Üni. İlahiyat Fak. İslam Tarih ve Sanatları Öğretim Üyesi, e-mail: oaydinli@hotmail.com

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARI TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

GİRİŞ

1300-1922 yılları arasında 6 asrı geçkin bir süre varlığını devam ettirmiş ve Türk-İslam dünyasının en uzun ömürlü devleti olan Osmanlı İmparatorluğu**, aynı zamanda dünya tarihinde siyasî gücü sınırlarının çok ötesinde olan en etkin devletlerin başında gelmektedir. Ancak üç kıtada hakimiyeti bulunmakla ve asırlarca dünya siyasetine yön vermekle birlikte bu devletin Azerbaycan toprakları hakimiyeti çok kısa süreli olmuştur. Nitekim 16. ve 17. yüzyıllarda sürekli olarak Osmanlı-Safevî Savaşları'na sahne olan Azerbaycan toprakları bu zaman zarfında çok kısa periyodlarla bir kaç defa Osmanlı Devleti'nin eline geçse de aslen 1580-1603 gibi yine çok kısa bir dönem Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir***. Buna rağmen aynı kök ve milletten gelen her iki coğrafyanın sakinleri, siyâsî olmanın yanında ve daha da ötesinde, kültürel ve ictimâî olarak XI. asırdan bugüne kadar süren kuvvetli bağlara sahip olmuşlardır.

Aslında her iki coğrafyanın birbirini hem siyasî hem de kültürel anlamda etkilemesi ve var olan güçlü bağlar, Türkler'in Anadolu'ya girişi kadar eski ve köklüdür. Şöyle ki; Azerbaycan'ın müslümanlar tarafından fethi daha Hz. Peygamberin vefatından sadece 10 yıl sonra 642'de Hz. Ömer döneminde başlamış, Hz. Osman'ın ilk altı yıllık başarı ve fetih döneminde büyük ölçüde tamamlanmıştır****. Hz. Osman dönemi fitne hareketi ve ardından gelen siyasî karmaşa sürecinde bölgenin büyük bölümü elden çıksa da Emevî Devleti'nin kurucusu Muaviye b. Ebî Süfyan döneminde tekrar fethedilmiş ve bölge süratle İslamlaşmıştır****. 4 asır sonra bölgeye Selçuklularla gelen Oğuz boyları İslâm'la yoğrulmuş bu toprakları Anadolu'nun fethinde askerî bir üs haline getirmişlerdir. Nitekim Alpaslan ve ardından oğlu Melikşah Anadolu topraklarına seferler düzenleyip bölgeyi fethederken ata diyarı Türkistan'dan gelen halk ve cihat erlerini –Ermeniyeye (Ermneyye) ve Gürcistan'ın fethinde olduğu gibi– büyük oranda Azerbaycan ve özellikle Erran (Arran) bölgesinde konuşlandırmış ve burası uzun süre bir ana karargah görevi üstlenmiştir*****. İki bölgenin siyasî anlamdaki bu kuvvetli bağı Anadolu'nun fethi ile kültürel anlamda da yükselerek artmış ve özellikle Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti dönemlerinde zirveye çıkmıştır.

Tasavvufî hareketin X. asırda başlayıp XI-XII. asırlara tarikatların ortaya çıkıp yayılmaya başladığı Azerbaycan gerek İshrâkîlik, gerek Zâhidîlik ve gerekse Halvetîlik gibi bir çok tarikatın doğduğu ve İslam alemine yayıldığı yer olmuştur***** Nitekim Osmanlı coğrafyası ve özellikle Anadolu'da etkin olan önemli tasavvufî tarikatların başında gelen ve doğuş yeri Azerbaycan olan Halvetîlik, bu tarikatın pîr-i sânişi sayılan Seyyid Yahya-yı Şirvanî el-Bakûvî'nin***** etkisi ile Anadolu'da yayılmış ve

** Bk. Feridun Emecen, "Osmanlılar", DİA, XXXIII, 487.

*** Bk. Ziya Musa Buniyatov, "Azerbaycan", DİA, I, 319-320.

**** Belazûri, *Fütûhu'l-büldân*, (thk. Abdullah Enis Tabba), Beyrut 1987, s. 455-456.

***** Azerbaycan'ın fetih ve İslamlaşma süreci hakkında geniş bilgi için bk. Elnure Azizova, "İslam'ın

Azerbaycan'a Gelişi ve Yayılışı", *Azerbaycanda Ananevi Din*, Bakü 2014, s. 12-28.

***** Geniş bilgi için bk. Ali Sevim, "Ünlü Selçuklu komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur, Ankara: TTK Yayınları, 2011, s. 5; Abdullah Kaya, «Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme» *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 59 Erzurum (Bahar 2014), s.225-227.

***** Ahmed Niyazov, "Azerbaycan Kafkasda Sufiliğin Merkezi Kimi", *Azerbaycanda Ananevi Din*, Bakü 2014, s. 200, 202.

***** XIV. yüzyılın sonlarında Şirvanşahlar'ın başşehri Şamahî'da doğduğu için Şirvanî nisbesi ile anılan Yahyâ-yı Şirvanî, aynı zamanda hayatının önemli bir kısmını geçirip vefat ettiği Bakü'ye nisbetle Bakûvî diye de anılır. Soyu, İmam Mûsâ el-Kâzım vasıtasıyla Hz. Peygamber'e dayanan Yahyâ-yı Şirvanî, çocukluk ve gençlik yıllarını Şamahî'da geçirip burada değerli âlimlerden ders almış ve Şamahî'da faaliyet gösteren Halvetî şeyhi

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

büyük tesirler icra etmiştir. Yine Hamza Nigarî gibi nakşibendî şeyhi ve büyük âlim olan mutasavvıflar 18 - 19. asırlarda hem Azerbaycan hem de Türkiye coğrafyasında derin izler bırakmışlardır.

Osmanlı Devleti döneminde iki bölge arasındaki dinî, ictimai ve kültürel bağları ortaya koyan eserlerin başında Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* isimli eseri gelmektedir. Her iki coğrafyada da bulunup etkinlik göstermiş ve yazılı eser bırakmış, ilmî çalışmaların bir çok alanında yetişmiş pek çok âlim olmakla birlikte -araştırmamızın hacmini çok aşacağı için- biz çalışmamızda bunlar içinde sadece tasavvuf alanında yetişmiş âlim ve mutasavvıfları konu edineceğiz.

Ancak öncelikle şunu belirtelim ki araştırmamızın konusu Osmanlı Devleti'nin yönettiği bugünkü Türkiye toprakları ve Azerbaycan Devleti'nin bugünkü sınırları içindeki bölgelerle sınırlıdır. Zira o günkü Osmanlı ve Azerbaycan toprakları dikkate alınmış olsa böyle bir çalışmanın çapının çok ötesinde bir çalışmaya gerek olacağı şüphesizdir.

Zaten çalışmamız başlıktan da anlaşılacağı gibi "Osmanlı Müellifleri" eserinin içinde yer alan mutasavvıflarla sınırlıdır. Zira her hangi yazılı bir eser bırakmadığı halde her iki coğrafyada da faaliyet göstermiş ve derin tasavvufi etkiler bırakmış daha bir çok mutasavvıf bulunmaktadır. Mesela büyük mutasavvıf Seyyid Yahya-yı Şirvanî'nin en önemli halifelerinden ve Halvetiyye tarikatını Anadolu'da ilk yayanlardan Ali Alâeddin er-Rûmî, Seyyid Ahmed Sünnetî ve yine Seyyid Yahya-yı Şirvanî'nin vefatından kısa süre sonra şeyhinin makamına geçip uzun yıllar Bakü'de Halveti şeyhliği yapan Afyonlu Pîr Şükrullah Halvetî her iki coğrafyada da bulunup faaliyet gösteren Anadolu kökenli önemli mutasavvıflardır. Yine kabri Tokat'ta bulunan ve Halvetiliğin Şemsiyye kolunu kuran Şemseddin Sivâsî (ö. 1006/1597)'nin şeyhi Abdülmecid eş-Şirvânî (ö. 972/1564) ve kabri Amasya'da bulunan Nakşibendi Şeyhi İsmail Siraceddin eş-Şirvânî (ö. 1264/1848) de Azerbaycan kökenli olan bu tür mutasavvıflardan bir kaçıdır.

Yine Bursalı'nın eserine aldığı gerek Azerbaycanlı ve gerekse Türkiyeli ancak her iki tarafta etkileri olsa bile kendileri bizzat her iki coğrafyada da bulunmayan (ancak o gün Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu Hicaz, Bağdat, Kudüs, Mısır gibi diğer coğrafi bölgelerde bulunmuş olabilirler) mutasavvıfları da konumuz dışında bıraktık. Mesela Bursalı'nın eserine aldığı, Halvetiyye tarikatının pîr-i sânisî Seyyid Yahya-yı Şirvanî^{*****}, bu tarikatın Anadolu'da Cemâliyye kolunun kurucusu ve özellikle İstanbul'da ilk defa yayılmasını sağlayan Cemâl-i Halvetî^{*****} ve Seyyid Yahya-yı Şirvanî'nin önemli halifelerinden Yusuf Ziyâeddin Mahdûm Müskirî^{*****} gibi mutasavvıflar bunlardır.

Sadreddîn-i Hiyâvî'ye intisap etmiştir. Şeyhi'nin vefatından sonra şeyhinin vasiyeti olduğu halde onun makamına geçirilmeyen Yahyâ-yı Şirvânî, o sırada devletin merkezini Bakü'ye taşıyan Şirvanşah hükümdarı Halilullah Han (Sultan Halil)'in onu yeni başşehre davet etmesi ile Bakü'ye gitti. Halilullah Han burada inşa ettirdiği sarayın yakınındaki Keykubad Mescidi'ni ona tahsis etti. Böylece Halvetiyye'nin İslâm dünyasında yayılmasına kaynaklık edecek en önemli hankah onunla birlikte faaliyete geçmiş, o da bundan sonra 40 yıldan fazla hizmet edeceği Halvetiyye'nin ikinci (ve aslında gerçek) kurucusu ve bu tarikatın pîr-i sânisî oldu. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Mehmet Rıhtım, *Seyid Yahya Baküvi*, Bakü 2013, s. 26-40; Aynı müellif, "Yahyâ-yı Şirvânî", *DİA*, XLIII, İstanbul 2013, s. 264-265.

***** Bk. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul 1333-1342, I, 198.

***** Bk. Bursalı, I, 51-52.

***** Bk. Bursalı, I, 199.

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARI TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

A- TÜRKİYE (ANADOLU)'LU MUTASAVVIFLAR

Bursalı'nın eserinde tespit edebildiğimiz Anadolu'da doğup büyüyen sonra Azərbaycan coğrafyasına gelen mutasavvıfların tamamının, Halvetiyyə tarikatının gerçek kurucusu olarak da görülen tarikatın pîr-i sânisî Seyyid Yahya-yı Şîrvânî el-Bakûvî'ye veya onun halifelerine intisab için gelen, ardından hem Azərbaycan hem de Anadolu coğrafyasında faaliyet gösteren Halvetiyyə şeyhleri olduğu görülür.

1- Pîr Muhammed Bahaaddin Erzincânî (ö. 879/1474)

Halvetiyyə tarikatının gerçek kurucusu kabul edilen***** pîr-i sânisî (ikinci şeyh) Seyyid Yahya-yı Şîrvânî el-Bakûvî'nin (ö. 869/1465) baş halifelerinden olup Erzincan'a bağlı Kerliç (Keserliç/Keleriç) kasabasındandır*****. Erzincan'da bir medresede müderris olan Pîr Muhammed gördüğü bir rüya üzerine Şîrvan'a gidip Yahyâ-yı Şîrvânî'ye intisap etmiş, seyrü sülûkünü tamamladığında halife tayin edilerek irşad göreviyle Erzincan'a gönderilmiştir. Muhammed Bahaaddin doğduğu kasabada bir zâviye ve mescid yaptırıp Halvetiyyə tarikatını yaymaya başlamıştır*****. XV. asırda halifeleri ile birlikte Halvetîlik tarikatının Anadolu'da yayılmasında büyük hizmeti olmuştur*****. Onun Şîrvan'a ne zaman gittiği, orada ne kadar kaldığı ve Erzincan'a hangi tarihte döndüğü bilinmemektedir. Ancak Şîrvan'a gitmeden önce müderrislik yaptığına göre bu sırada otuz-kırk yaşlarında olduğu ve mürşidi 868'de (1464) veya ertesi yıl vefat ettiğine göre Erzincan'a bu tarihten önceki yıllarda döndüğü söylenebilir. Muhammed Erzincânî 879/1474 tarihinde Erzincan Câmî-i Kebir'inde halvette iken meydana gelen geyrem sırasında yedi müridi ile birlikte vefat etmiş***** ve Câmî-i Kebir yanına gömülmüşlerdir. Halifelerinin başlıcaları Cemâl-i Halveti, İbrahim Kâmil, İbrahim Taceddin Kayserî***** , Pîr Fethullah ve Pîr Ahmed Erzincânî'dir***** .

Muhammed Erzincânî'nin çok sayıda manzum ve mensur eseri bulunmakla beraber sadece iki eseri günümüze ulaşmıştır. Birisi, seyr-i sülûk makamlarına dair *Atvâr-ı seb'â*,***** diğeri ise *Makâmâtü'l-ârifîn ve maârifü's-sâlikîn****** isimli eserleridir.

2- Dede Ömer Rûşeni (ö. 892/1487)

Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin halifesi, Halvetiyyə'nin ilk ana kolu Rûşeniyye'nin kurucusu***** ve Halvetî tarikatının üst makamlarına yükselmiş büyüklerden bir zat olup Aydın'lıdır*****. O dönem Aydın'a bağlı olan Tire'nin Yenice köyünde

***** Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, XV, 394.

***** Burası bugün Üzümlü ilçesinin Karakaya köyüdür (Zaur Şükürov, "Muhammed Bahâeddin Erzincânî", *DİA*, XXX, 504.)

***** Şükürov, "Muhammed Bahâeddin Erzincânî", *DİA*, XXX, 504.

***** Mehmet Rıhtım, *Seyid Yahya Bakûvi*, s.64.

***** Şükürov, "Muhammed Bahâeddin Erzincânî", *DİA*, XXX, 504.

***** Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 47.

***** Şükürov, "Muhammed Bahâeddin Erzincânî", XXX, 505.

***** Şükürov, s. 505.

***** Bursalı, I, 47. Bursalı Mehmet Tahir'in 873/1468'de Erzincan'da yazılmış olan ve Manisa'da Muradiye kütüphanesinde Türkçe manzum bir eser olarak gördüğünü söylediği bu eser hakkında Zaur Şükürov tarafından Y. Lisans tezi hazırlanmıştır (Şükürov, "Muhammed Bahâeddin Erzincânî", XXX, 505).

***** Reşat Öngören "Rûşeniyye", *DİA*, XXXV, 271.

***** Bursalı, I, 68.

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

doğmuştur. Babası hakkında bir bilgi bulunmasa da anne tarafından dedesinin muhtemelen Aydınoğlu Beyliği'nin (1308-1426) ikinci beyi I. Umur Bey (1334-1348) olduğu anlaşılıyor^{*****}. Aydınlı olduklarından ârifane şiirlerinde "Ruşenî» (aydınlık mânasına gelir) mahlasını kullanmışlardır. Kaynakların bir çoğuna göre medrese tahsilini Bursa'da yapmış olup, tahsil hayatının bir devresini İstanbul'da geçirdiğine dair bilgi ve bu bilgiyi destekleyen işaretler bulunmaktadır^{*****}.

Ruşenî, Bursa'da bulunduğu sırada hakkında çıkan bir dedikodu^{*****} ve gördüğü rüya sebebiyle oradan ayrılarak Lârende'de bulunan ağabeyi Alâeddin Ali'nin yanına gitti. Lârende'de onun da telkin ve tesiriyle tasavvufa yönelmeye karar verdi. Devrin büyük mutasavvıflarından, Halvetiyye tarikatının pîr-i sânisî kabul edilen Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin (ö. 868/1463-64) yanına Bakü'ye giderek ona intisap etti, onun irfan ve irşad meclisine katıldı^{*****}.

Halvetîlerin usulü dairesinde kısa sürede halvetini bitirip vazifelerini tamamladıktan sonra Yahyâ-yı Şîrvânî'nin halfesi oldu ve Anadolu'da irşadla görevlendirildi. Ancak müşidinden uzak kalmamak için onun rızasıyla önce Gence, Berdea (Berde) ve Karabağ illerine gönderildi ve oralarda Halvetî tarikatının nurlarını yaydı^{*****}. O buralarda sünniliğin yayılmasına hizmet eden müessir bir şeyh olarak vazife yaparken ilâhi nitelikte dînî-didaktik şiirler de yazmaya başladı. Zaten ondaki bu şiir kabiliyeti medrese tahsili devresinde yazdığı melâhî (zevkperest) türdeki şiirler ve bu şiirlerin edebî muhitte beğenilmesiyle kendisini göstermişti. Şeyhi Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin vefatı (ö. 869/1465) ile Bakü ve çevresinde tasavvufi faaliyetlere devam etti. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Karakoyunlular'ı yenerek Tebriz'i ele geçirmesi ve burayı başşehir yapması ile hükümdardan gelen davet üzere Tebriz'e gitti. Sultanın eşi Selçuk Hâtun'un kendisi için yaptırdığı dergâha yerleşti (873/1468'den sonra). Bundan sonra hem saraydan hem de ilmî ve sanat çevrelerinden büyük saygı gören bir şeyh oldu^{*****}.

Dede Ömer Ruşenî Uzun Hasan'ın vefatından sonra (1478) oğulları Sultan Halil (Halîlullah Hân) ve bilhassa âlim ve sanatkârların koruyucusu Sultan Yâkub (1478-1490) tarafından da aynı saygı ve itibarı gördü. Çeşitli ihسانlarla daima Ruşenî'nin hizmetinde bulunan Sultan Yâkub, Cihan Şah Hankahı'nı ona tahsis etti^{*****}. Dede Ömer Ruşenî bu hükümdar zamanında Tebriz'de 892/1487'de vefat etti ve Selçuk Hatun tarafından kendisi için yaptırılan dergâhın hazîresindeki türbeye defnedildi^{*****}. Ruşenî'nin hayatındaki bu son yirmi yıllık Tebriz devresi, onun tasavvufi şöhretinin gittikçe arttığı, tasavvufi mesnevilerini kaleme aldığı, şair olarak da ününün arttığı, hatta yazdığı şiirlerin diyâr-ı Rûm'a ve İstanbul'a kadar

***** Mustafa Uzun, "Dede Ömer Ruşenî", *DİA*, IX, 81-83.

***** Geniş bilgi için bk. Uzun, s. 81.

***** Bursalı Mehmet Tahir bahsedilen bu dedikodu hakkında, onun Bursa'da zahiri ilimleri tahsil ederken bir aralık nefsanî arzular peşinde koşan bazı kimselerle arkadaş olduğunu, heva ve hevesinin peşine düşüp üstelik bir de cismanî aşka müptelâ olduğunu, fakat ilmî ve tasavvufî yönden tanınmış bir aile içinde yetişmiş olması ve asıl mayasındaki temizlik sayesinde bu gibi âdi ve geçici sevda ve zevklerden kurtulmak için Lârende'de bulunan ağabeyi Alâeddin Ali'nin yanına gittiğini, pişmanlık duyarak düştüğü süflî âlemlerden tamamen sıyrıldığını ve oradan da iç dünyasını temizlemek üzere Seyyid Yahyâ-yı Bakûvî'nin yanına gittiği bilgisini verir (I, 68).

***** Bursalı, I, 68; Uzun, s.81; Rıhtım, *Seyid Yahya Bakuvî*, s.56.

***** Bursalı, I, 68; Uzun, s. 81.

***** Uzun, s. 81-82.

***** Muhyiddin-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî* (nşr. Tahsin Yazıcı), Ankara 1992, s. 91; Ayrıca bkz. Uzun, s. 82.

***** Bursalı, I, 68. Maalesef onun türbesi Safevîler döneminde yok olup gitmiş olup şimdi yeri bilinmemektedir (Rıhtım, *Seyid Yahya Bakuvî*, s.56).

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARI TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

ulaşır onlara nazirelerin yazıldığı bir devre olmuştur. Ayrıca onun kurucusu olduğu Halvetiyye'nin Rüşeniye kolunu***** kendi adlarıyla Kahire'de devam ettirecek olan İbrâhim Gülşeni (Gülşeniyye), Şeyh Demirtaş (Demirtaşıyye) ve Şâhin Halvetî gibi büyük şahsiyetleri de bu sırada yetiştirmiştir. Rüşeni'nin tasavvufî bakımdan diğer bir özelliği de Halvetiyye tarikatının esaslarından biri olan "esmâ-i seb'a"yı on ikiye çıkarmış olmasıdır*****.

Rüşeni'nin divanında yer alan şiirleri onun kuvvetli bir divan şairi olduğunu göstermektedir. Eski Anadolu Türkçesi ile Âzerî Türkçesi özelliklerinin iç içe bulunduğu şiirlerinde açık ve nükteli bir anlatım, didaktik fakat samimi bir eda hâkimdir. Rüşeni'nin şiirleri arasında münâcâtları ile na'tlarının ayrı bir yeri vardır. Kaside, gazel, rubâî ve beyitler halindeki na'tları ise onun şairlik kudretini ortaya koyan parçalar olarak daha da değerlidir*****.

Dede Ömer Rüşeni başta *Divan* olmak üzere bir çok eser kaleme almış olup bazı eserleri basılmış veya üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Basılmış olanlarla birlikte basılmamış eserleri yazma halinde bir çok kütüphanede yer almaktadır. Bu eserler şunlardır:

Bir çok kütüphanede yazma nüshası bulunan, içinde birkaç münâcât, beş na't, beş terciibend, dört terkibibend, doksan kadar gazel, 100'den fazla tuyuğ, rubâî ve beyit bulunan *Divan******; 1181 beyitten oluşan didaktik bir manzûme olan, Rüşeni'nin mesnevileri içinde tamamıyla telif bir eser olması yanında onun tasavvufî anlayışını ortaya koymasına bakımından da önem taşıyan, *Miskinnâme* diye de anılan *Miskinliknâme******; konusunu Mesnevi'nin ilk on sekiz beytinden alan, zaman zaman tasavvufî aşka dair izahların da yapıldığı ve 1028 beyitten oluşan *Neynâme******; Mesnevi'deki "Mûsâ ile Çoban" adlı kıssanın genişçe bir tercümesi olup yaklaşık 1000 beyit ve yirmi beş bölümden meydana gelen Çobannâme; yaklaşık 250 beyit hacminde olup ilk 100 beytinde kalemden bahsedilip, geri kalan beyitlerinde bazı hikâyelerle tasavvufî yorumların yer aldığı ve tamamlanmamış intibainı veren mesnevi türünde bir risâle olan *Kalemnâme*; Kadî Beyzâvi'nin tefsiri üzerine bir hâşiye olan *Hâşiye ale'l-Kadî Beyzâvi******.

Rüşeni'nin sade Türkçe ile yazılan şiirleri ile birlikte tumturaklı bir şekilde kaleme alınan şiirleri de büyük rağbet görmüştür, bunlara birçok nazireler yazılmış, ayrıca 10'u aşkın şiiri çeşitli makamlarda bestelenerek tekkelerde yakın zamanlara kadar okunmuştur*****. Bunlar arasında Peygamber Efendimize dair yazdığı naatlarından

***** Dede Ömer Rüşeni tarafından kurulan ve Halvetiyye'nin ilk ana kolu olan Rüşeniyye, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun yanında daha çok Azerbaycan çevresiyle Tebriz ve civarında yayılmıştır. Tarikatın silsilesi Dede Ömer Rüşeni, Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî, Sadreddin-i Hiyâvî, Hacı İzzeddin Türkmâni, Ahî Mîrem Halvetî vasıtasıyla Halvetiyye tarikatının piri Ömer el-Halvetî'ye ulaşır. Reşat Öngören "Rüşeniyye", *DİA*, XXXV, 271.

***** Uzun, s. 82. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Öngören, s. 271-272.

***** Uzun, s. 82.

***** Rüşeni'nin bu eserindeki kaside, gazel ve rubâîlerinden bir kısmı, başka bir eseri olan *Miskinnâme*'nin bazı bölümleri ve diğer mesnevilerinden yapılmış bir seçme, Edirne'deki Veli Dede Hankahı postnişini Şeyh Şuayb Şerâfeddin Edirnevî tarafından Âsar-ı Aşk adıyla ve kısa bazı açıklamalarla birlikte 1316 tarihinde İstanbul Dersaadet'te yayımlanmıştır. (Bk. Bursalı, I, 68; Uzun, "Dede Ömer Rüşeni", IX, 82).

***** Bu eser üzerinde Mustafa Uzun bir doktora çalışması yapmıştır (Bk. Mustafa Uzun, *Dede Ömer Rüşeni Hayatı, Eserleri ve Miskinlik-nâme Mesnevisi* (Edisyon Kritik), (doktora tezi, 1982), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

***** Mustafa Uzun tarafından *Neynâme*'nin edisyon kritiği yapılmıştır (İstanbul 1990).

***** Bu eserler hakkında ve şu an yazmalarının hangi kütüphanelerde bulunduğu dair geniş bilgi için bk. Uzun, "Dede Ömer Rüşeni", *DİA*, IX, 82-83.

***** Uzun, "Dede Ömer Rüşeni", *DİA*, IX, 83.

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

günümüzde de özellikle mevlidlerde tevşih olarak okunan, "Çün doğup tuttu cihan yüzünü hüsnün güneşi/Kim ola sevmeye bu vechile sen mäh-veşi....." naat-ı şerifine bir çok şair tarafından nazire yapılmış ve tahmis (beşleme) edilmiştir*****.

3- Habib Karamânî (ö. 902/1496)

Halvetî tarikatının gerçek kurucusu sayılan Seyyid Yahya-yı Şirvanî'nin halifelerinden yüksek bir zat olup***** Niğde yakınlarındaki Ortaköy kasabasında doğmuştur. O dönemde Niğde Karaman vilâyetine bağlı olduğu için Karamânî nisbesiyle tanınmıştır. Anne tarafından Hz. Ebû Bekir, baba tarafından Hz. Ömer soyundan geldiği rivayet edilmekle birlikte ailesi ve hayatının ilk dönemleri hakkında kaynaklarda pek bilgi yoktur. Zâhir ilimlerini tahsil eden Habib Karamânî, Halvetiyye tarikatının pîr-i sânisî Yahyâ-yı Şirvânî'ye intisap etmek için memleketinden ayrılarak Şirvan'a gitmiş olup onun Şirvan'a hangi tarihte gittiği bilinmemektedir. Karamânî on iki yıl şeyhinin hizmetinde bulunduktan sonra ondan hilâfet alıp Anadolu'ya dönmüştür. Onun, Fatih'in hocası Akşemseddin ile (ö. 863/1459) tanışarak sohbetlerinde bulunduğu bilindiğine göre 1459'dan önce Anadolu'ya dönmüş olmalıdır. Bir süre ikamet ettiği Ankara'da Hacı Bayrâm-ı Velî'nin kabrini sık sık ziyaret eden Habib Karamânî bir yere yerleşmeyip hayatını Aydın, Kayseri, Konya ve Karaman gibi şehirlere seyahat ve irşadla geçirmiştir*****.

İskilip'te Şeyh Yavsî Efendi'nin kızı ve Ebüssüûd Efendi'nin kız kardeşi Rukiye Hatun ile evlenen, burada cami, medrese, zâviye ve kütüphane gibi birçok vakıf kuran, ancak kayınpederiyle aralarında önemli bir anlaşmazlık çıkınca İskilip'ten ayrılan Karamânî Amasya'ya gitmiştir. Amasya'da bir zâviye kurarak ibadet ve ilimle meşgul olmaya başlamış ve 902/1496 tarihinde bu şehirde vefat etmiştir. Türbesi Mehmed Paşa İmaretî içindedir. Yahyâ-yı Şirvânî'nin beş meşhur halifesinden biri olan Habib Karamânî, bu tarikatın Anadolu'da yayılmasında önemli rol üstlenen sûfilerden biridir*****. Anadolu ve gittikleri yerlerde Halvetîliği yayan bir çok sufi yetiştirmiş olup, devrinin önemli âlim ve şeyhlerinden biri olan Mudurnulu Dâvûdî Halvetî de (ö. 913/1507) onun meşhur halifeleri arasında yer alır*****.

Kaynaklarda manzum bir şekilde *Etvâr-ı Seb'â*, mensur bir şekilde ise *Kitâbü'n-Nesâyi****** adlı eserleri olduğu kaydedilse de nüshasına rastlanamamıştır*****.

4- İbrahim Gülşenî (ö. 940/1534)

Halvetiyye tarikatının Gülşeniyye kolu kurucusu İbrahim Gülşenî, bir çok İslam coğrafyasına giden çok hareketli ve etkili bir mutasavvıf olduğu için hakkında kaynaklarda çok geniş malumat bulunmaktadır. Ancak Diyarbakır'lı olup Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde kısa bir süre bulunan bu büyük mutasavvıfın bu topraklarda fazla bir ilmî-tasavvufî faaliyetini tespit edemediğimiz ve hayatının büyük bölümünü Tebriz ve Mısır'da geçirdiği için onun Karabağ bölgesine gelmesi, Halvetilik tarikatına intisabı, Gülşeniyye kolunu kurup yayma süreci ve önemli

***** Bursalı, I, 68.

***** Bursalı, I, 58.

***** Geniş bilgi için bk. Kamil Şahin, "Habib Karamânî", *DİA*, XIV, 371.

***** Şahin, "Habib Karamânî", XIV, 371.

***** Bk. Taşköprüzâde, *eş-Şekâ'ik*, I, 382; Bursalı, I, 86; Recep Uslu, "Dâvûd-i Halvetî", *DİA*, IX, 28.

***** Bursalı, I, 58.

***** Şahin, s. 371.

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARI TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

eserlerinden bir kaçını kısaca özetlemekle yetineceğiz.

En erken 836'da (1433) doğmuş olması kuvvetle muhtemel olan ve kültürlü bir aileye mensup İbrâhim Gülşenî, daha 2 yaşında iken bir âlim olan babasını kaybedince amcasının himayesinde memleketi Diyarbekir (Amid)-de sağlam temel bir eğitim aldıktan sonra genç yaşlarda ilim için Mâverâünnehir'e doğru yola çıkmıştır. Ancak Tebriz'e varıp Uzun Hasan'ın kazaskeri Molla Hasan ile görüşünce bu zat Gülşenî'deki üstün kabiliyetleri farkedip onu himayesine almış ve üzerindeki bazı devlet görevlerini kendisine devretmiştir. Tebriz'de medrese öğrenimi gören ve burada Molla İbrâhim olarak tanınmaya başlayan İbrâhim Gülşenî Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'la tanışıp kısa zamanda onun güvenini kazanarak kendisine "tarhan" unvanı verilmiş ve bir kısım devlet vazifeleri ile görevlendirilmiştir. Bu sırada Karabağ'da olan Dede Ömer Rüşenî'ninin ününü duyan Uzun Hasan onu görmek ister ve İbrâhim'i, onu davet için Karabağ'a gönderir. Karabağ'a gidip Rüşenî ile görüşen İbrâhim bu sırada ondan etkilenecek kendisine intisap eder (1478 yılından önce). Dede Ömer, İbrâhim'e Sultan Hasan'ın davetini kabul ettiğini, ancak mevsimin kış olması sebebiyle Tebriz'e yazın gelebileceğini söyler. İbrâhim bir süre daha orada kaldıktan sonra Tebriz'e dönerek zühd ve riyâzet hayatı yaşamaya başlar. Ertesi yıl Tebriz'e gelen Dede Ömer'in gözetiminde seyrü sülûkünü sürdürür*****.

Bundan sonra epey süre daha Tebriz'de yaşayan Gülşenî Uzun Hasan'ın ölümünden sonra oğlu Sultan Yâkub'un da büyük saygı ve iltifatlarına mazhar oldu. Sultan Ya'kub askerini mâneviyatını yükseltmek için Karabağ ve civarı da dahil bazı savaşlara onu da yanında götürdü. Ancak Sultan Yâkub'un ölümünden (896/1490) sonra Akkoyunlu ailesi içinde meydana gelen taht kavgaları sırasında sıkıntılı bir dönem geçiren İbrâhim Gülşenî 900 (1495) yılında çok sayıda müridiyle birlikte Tebriz'den ayrılıp hacca gitti. Tekrar geldiği Tebriz'de Akkoyunlu sülalesi arasında vuku bulan taht kavgaları iyice büyüyünce memleketi Diyarbekir'e (907/1502), burada da çıkan siyasi kargaşa sebebiyle önce Maraş, ardından Kudüs ve nihayetinde Hicaz'da iken tanıştığı bir kısım Mısırlı âlimin de etkisiyle Gülşenî tarikatını yayıp ününün iyice artacağı ve uzun yıllar orada yaşayıp vefat edeceği Mısır'a gitti ve oraya yerleşti*****. Dolayısıyla İbrahim Gülşenî'nin Halvetiliğin Gülşenîyye kolunu Tebriz ve özellikle Mısır'da yayması ve hatta bir ara gittiği İstanbul'da -orada görevlendirdiği halifesi***** vasıtasıyla- Osmanlı başşehrinde izler bırakması, kısa süreli de olsa Karabağ'a gidip burada Halvetilik tarikatına intisabı ile olmuştur. Kurucusu olduğu Halvetiyye'nin Gülşenîyye***** kolunun silsilesi, Halvetiyye'nin ana kollarından Rüşenîyye'nin piri Dede Ömer Rüşenî vasıtasıyla tarikatın pîr-i sâniyi Yahyâ-yı Şirvânî'ye ulaşmaktadır.

Türkçe, Arapça ve Farsça dillerine büyük vukûfiyeti olan ve bu dillerde toplam 75.000 beyitlik şiir yazmış olan İbrâhim Gülşenî'nin: *Farsça Dîvân, Türkçe Dîvân, Arapça Dîvân, Ma'nevî, Kenzül-cevâhir, Sîmurgnâme, Pendnâme, Çobannâme* gibi

***** Nihat Azamat, "İbrahim Gülşenî", *DİA*, XXI, 302.

***** Geniş bilgi için bkz. Bursalı, I, 19; Azamat, s. 301-302.

***** İbrahim Gülşenî İstanbul'da halife olarak Hasan Zarîfî'yi bırakmış; bu zat, 935/1528 tarihinde Beşiktaş/Rumelihisarı'nda bir Halvetiyye-Gülşenîyye tekkesi olarak «Durmuş Dede Tekkesi»ni kurmuştur. Bu tekke, tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar kesintisiz 4 asır bir Halvetiyye tekkesi olarak hizmet vermiştir (Geniş bilgi için bkz. Fatih Köse, İstanbul Halveti Tekkeleri, İstanbul: İFAV Yayınları 2012, s.112-115).

***** Bu kola Gülşenîyye ismi verilmesine şu olay vesile olmuştur: İbrahim Gülşenî'nin müşridi Dede Ömer Rüşenî, kendisine bir gül vererek, "Sen ol bâğ-ı bekânın gülşenisin" demesi üzerine mahlası Heybetî'yi değiştirerek Gülşenî'yi kullanmaya başladığından kurduğu tarikata Gülşenîyye denilmiştir (Azamat, s. 303).

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

bir çok eseri bulunmaktadır*****.

İbrâhim Gülşenî üzerinde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin önemli etkisi vardır. Sultan Yâkub bir askerî seferinde Karabağ'da kışladığında sultanın maiyetinde olan İbrâhim Gülşenî, Karabağ mollalarına Fusûsü'l-hikem'in önemli meselelerini açıklamış, mecliste bulunanlardan Mevlânâ Abdülğanî *Tardü'l-lüsûs an husûsi'l-Fusûs*, Mevlânâ İsmâil *Reddün-nusûs ani'l-Fusûs* adlı eserleri onun açıklamalarından faydalanarak kaleme almışlardır. Gülşenî üzerinde etkili diğer önemli mutasavvif Mevlana Celâleddin-i Rûmî'dir. Onun Mevlânâ'nın *Mesnevî'sine* nazîre olarak yazdığı *Ma'nevî* adlı eseri Gülşenî'nin Mevlânâ'ya olan ilgisini göstermektedir. Hatta Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin, "Dîdem rûh-ı hûb-i Gülşenî râ / Ân çeşm-i çerâğ-ı Rûşenî râ" (Gülşenî'nin güzel yüzünü gördüm, o Rûşenî'nin gözünün ışığıdır) beytiyle Gülşenî'nin geleceğini müjdelediğine inanılmıştır*****.

B- AZERBAJCANLI MUTASAVVIFLAR

Bursalı'nın eserinde tespit edebildiğimiz Azerbaycan'da doğup yetişen ve sonra Anadolu'ya gidip bu coğrafyada faaliyetlerde bulunan ve kalıcı tesirler icra eden mutasavvıfların Nakşibendî tarikatına mensup şeyhler olduğunu gördük.

1- Baba Nimetullah b. Mahmud Nahcivânî (ö. 902/1496)

Nakşibendî tarikatından***** ve ulemanın büyüklerinden bir zat olup Azerbaycan'ın Nahcivan şehrinde doğmuştur. Maddî ve manevî tahsilini Nahcivan'da tamamladıktan, tefsirini yazdığı Tebriz'de bir müddet ilmi çalışmalarda bulunduktan sonra muhtemelen burada Safevîler'in yol açtığı siyasi kargaşanın da etkisiyle Anadolu'ya gelerek Akşehir'e yerleşmiş ve burada vefat etmiştir*****. Vefat tarihi hakkında değişik rivayetler olmakla birlikte Bursalı Mehmet Tahir 902/1496 tarihini vermiştir*****. Kabri bugün Köyceğiz mahallesinde Akşehir deresine hakim bir meylin üzerinde yer almaktadır. III. Murat zamanında burada Ni'metullah-ı Nahcivânî adında bir zaviye ve vakıflar tesis edilmiştir*****.

Bir çok eser kaleme alan Baba Ni'metullah'ın en önemli ve basılan tek eseri, hiçbir tefsire müracaat etmeksizin yazdığı ve tasavvufî ilk tefsir olan***** *el-Fevâihu'l-îlâhiyye vel-mefâtihu'l-gaybiyye* isimli eseridir. Gerçekten bu tefsir, istifadeye şayan kıymetli bir eser olup İstanbul'da 1326/1910 tarihinde 2 cilt üzerine basılmıştır*****.

Yazma halinde bulunup basılmamış eserleri ise şunlardır: Mahmûd-ı Şebüsterî'ye ait olan esere şerh olarak yazdığı Şerh-i Gülşen-i Râz; Tasavvufî meselelerin ele alındığı *Hidâyetü'l-İhvân*, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem*'ine ve *Tefsir-i*

***** Bu eserlerin yazmalarının hangi kütüphanelerde olduğu ve hangilerinin basıldığı hususunda geniş bilgi için bk. Azamat, s. 304. Ayrıca bk. Bursalı, I, 19.

***** Azamat, s. 303-304.

***** Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İstanbul 2002, s.284.

***** Bursalı, I, 40; Kurt, "Ni'metullah b. Mahmûd", *DİA*, XXXIII, 132.

***** Bursalı, I, 40. Her ne kadar Bursalı Mehmet Tahir Bu mutasavvıfın vefat yılı ile ilgili olarak 887/1482, 901/1495, 905/1499 ve 920/1514 gibi tarihler de verilmektedir (bk. Yaşar Kurt, "Ni'metullah b. Mahmûd", *DİA*, XXXIII, 132).

***** Kurt, "Ni'metullah b. Mahmûd", *DİA*, XXXIII, 132.

***** Kurt, "Ni'metullah b. Mahmûd", 132.

***** Bursalı, I, 57. Tasavvufî ilk tefsir olan ve önemli bir kaynak mesabesinde olan bu eserin dili, tarzı ve ayetleri tefsir metodu üzerinde Kurt oldukça geniş ve güzel bilgiler vermiştir (bk. "Ni'metullah b. Mahmûd", s. 132).

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARI TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

*Kâdi'*ye birer haşiye ***** , İbnü'l-Arabî'nin eserinin Farsça tərcüməsi olan *Terceme-i Nakş-i Fusûs*, Beydâvî'nin *Envâru't-tenzîl'*ine bir hâşiye və bəzi ayetlerin işâri yorumlarını içeren *Mecmû'a-i Letâ'if* ***** . Basma halindeki bu eserlerinden başqa bir çoğu təsəvvüflə əlaka 10'a yaxın yazma risaleləri də bulunan Baba Nîmetullah, *Tefsîr'i* və İlhvan isimli eserlərinin dışındaki tüm eser və risalelərini Farsça kəlemə almışdır*****.

2- Hamza Nigarî Efendi Karabâğî (ö. 1304/1886)

Nakşibendî tarikatının Hâlidî kolu şeyhi və şâir olup XIX. əsrin başlarında Azərbaycan'ın Karabağ bölgəsində Zengezur kasabasının Cicimli köyündə 1805'te dünyaya gəlmişdir***** . Soyu Hz. Hasan'a dayanmaqda olup***** VI. (XII.) yüzilyda Horasan'dan Karabağ'a gəlmiş yerləşən və bölgədə Cicimli Seyyidləri diyə məşhur, ocaklı və böyük itibar sahibi bir ailedən Mîr Paşa diyə tanınan Seyyid Rükneddin Efendî'nin oğludur. Adı Hamza olup Nigârî məhəlasını təhsilində sırasında kəndinə yardım edən Nigâr adlı bir hanıma şükran borcunu eda üçün almışdır*****.

Daha altı aylıq iken babasını kaybedən və ancaq on beş yaşından sonra köyündən ayrılıp öncə Karakaş'ta Mahmud Efendi adlı bir âlimdən dərş almaya başlayan Hamza Nigârî, ardından Şeki'ye gidərək Şikest Abdullah Efendî'dən dərş okudu. Daha sonra Hâlid-i Bağdâdî'dən hilafət alıp bölgəyə dönərək irşad fəaliyyətinə başlayan Kürdemirli İsmâil Şirvânî'ye***** 1830 tarixindən sonrakı bir tarixdə intisap etdi. 1839'da mürşidiylə birlikdə Amasya'ya giden Nigârî bir sərə Gümüşlü Saraçhanə Mədrəsəsi'ndə riyâzətə girdi. Aynı yıl mürşidinin emriylə həccə gitti. Həcc dönüşü Basra, Bağdat, Halep və Şam'ı ziyarət edip İstanbul'a gəlmişdir. Kısa bir sərə İstanbul'da kaldıqdan sonra Amasya'ya döndü. 1841'də yinə mürşidinin emriylə annəsini ziyarət etmək, dərş vermək və irşad fəaliyyətində bulunmaq üzərə Karabağ'a gitti. 1852 yılına kədər Karabağ'da kalıb evlənərək çoluk çocuğa karışan və irşad fəaliyyətlərində bulunan Nigârî'nin şöhrəti kısa zamanda geniş bir çəvreyə yayıldı və çök sayıda müridi oldu*****.

1852'də təkrar Anadolu'ya döner Nigârî, üç yıl Erzurum'da ikamət ettikten sonra İstanbul'a gidərək 1858 yılına kədər burada kaldı. Onun İstanbul'da Osmanlı

***** Bursalı, I, 40.

***** Kurt, s. 132-133.

***** Kurt, s. 132. Risalelərin ismi və basma halindeki eser və risalelərinin bugün hangi kütüphanələrdə bulunduğuna dair geniş bilgi için bk. Bursalı, I, 40; Kurt, s. 133.

***** A. Azmi Bilgin, "Nigârî", *DİA*, XXXIII, 85; Albina Rzaveva, "Mir Hamza Seyid Nigari: Hayat ve Yaradıcılığı" *I. Uluslararası Hamza Nigari Sempozyumu (31 Mayıs-1 Haziran 2012)*, Bakı: Nurlar Neşriyat 2013, s.368.

***** Bursalı, I, 65.

***** Bilgin, "Nigârî", XXXIII, 85.

***** Azərbaycan'ın Kürdemir şəhərində dünyaya gələn İsmâil Siracəddin Şirvânî, Şamah' da ilk təhsilini yaptıqdan sonra Erzincan, Tokat, Burdur və İstanbul'da təhsilini tamamlayıb kəndinə bir mürşid-i kâmil ararken Bağdat'ta məşhur Nakşibendî şeyhi Hâlid-i Bağdâdî'ye intisap edip onun halifələri arasına yer aldı.. Nakşibendî tarikatını yaymaq və irşad üçün gəlmiş memləketi Şirvân və ardından Ahıska'da on yılın üzərində irşad fəaliyyətlərində bulundu. Hamza Nigârî ilə birlikdə Şeyh Şâmil'in də mürşidi olan və Kafkasya'da Nakşibendî tarikatını yayaraq müsəlmanların birliğini sağlamaq üçün böyük gayrət sarfədən və Ruslara qarşı dik duran İsmâil Siracəddin Şirvânî, Şeyh Şâmil'in onunla olan bağlantısı da anlaşılınca Ruslar tərəfindən bir sərə həpsədildi. Hapisten kurtulunca öncə Ahıska'ya ardından Anadolu'ya geçip bir müddət Amasya'da kaldıqdan sonra Sivas'a gətirdi. Ardından təkrar Amasya'ya dönüb burada irşad fəaliyyətlərinə davam edərək 1264/1847'də kolera hastalığından Amasya'da vəfat etdi (Geniş bilgi için bk. Arif Beşirov, «Mövlana İsmayıl Siracəddin Şirvanî Gəfğaz Müridizmi İdeologiyasının Banisidir», *I. Uluslararası Hamza Nigari Sempozyumu (31 Mayıs-1 Haziran 2012)*, Bakı: Nurlar Neşriyat 2013, s.33-38).

***** Bilgin, s. 85-86; Rzaveva, s. 368-369.

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

devlet adamı Mustafa Reşid Paşa ile görüştüğü, kendisine Fatih'teki Emir Buhârî Tekkesi'nin şeyhliği teklif edildiği, kabul etmeyip yerine halifesi Mustafa Sabri Efendi'nin tayinini sağladığı bilinmektedir. İstanbul'dan tekrar Erzurum'a dönen Nigârî 1866'da Amasya'ya gitti, kısa bir süre sonra da Merzifon'a yerleşip 1883 yılına kadar burada irşad faaliyetini sürdürdü. Burada tefsir ve hadis dersleri verip halkı irşad eden Nigârî'nin Amasya ve çevresiyle birlikte Muş ve Kars'a kadar geniş bir bölgede her geçen gün mürid halkasının büyüyüp şöhet ve nüfuzunun artması onu çekemeyen bazı kimseleri rahatsız etti. Güya bazı konuşmaları öne sürülüp ashaba küfrettiği ve müridleriyle birlikte her an isyan edebileceği iftirası ile Amasya'dan çıkarılmasını talep eden bir mazbata düzenlenip Bâbîâlî'ye şikâyet edildi. Maalesef bu şikâyetler sonuç verip 1885'te önce kısa süreli Samsun'a, gerçeğin ortaya çıkarılması için yapılan girişimler fayda vermeyince bu sefer ailesiyle birlikte Harput'a gönderildi^{*****}. Bir buçuk yıl Harput'ta sürgün hayatı yaşayan Nigârî 1886 yılı Eylül ayında vefat etti. Naaşı, vasiyeti gereği Harput Valisi Hasan Paşa'nın izniyle Amasya'ya getirilip defnedildi^{*****}. 1894'te kabrinin bulunduğu yere bugün Âzerîler Camii olarak da bilinen Şirvanlı Camii yapıldı^{*****}.

Dört mezhebin görüşlerini terkettiğini, Sünnî veya Şîî değil, halis müslüman olduğunu söyleyen Nigârî, bir Nakşibendî-Hâlidî şeyhi olmakla birlikte bu çizgiyi de aşan tamamen değişik bir şahsiyettir. Bu sebeple mensupları tarafından pîr (tarikat kurucusu) olarak görülür. Onun bu özelliği şiir sahasında da kendini gösterir. Farsça ve Türkçe iki divan sahibi olup geniş hacimli Türkçe divanındaki şiirler mutasavvıf şairlerin şiirlerinden muhteva ve üslûp bakımından oldukça farklıdır. Mutasavvıf şairlerin sık sık kullandıkları tasavvuf terimlerine, mensup olduğu tarikatın seyrü sülûkle ilgili kavramlarına onun şiirinde hiç rastlanmaz. İlahî aşk, Ehl-i beyt muhabbeti ve Melâmet neşvesi şahsiyetini oluşturan temel öğelerdir. Şiirlerinde aşktan ve âşıktan sıkça söz eden Nigârî, aşka emsalsiz olduğunu, âşık olmayanın aşk zevkini bilemeyeceğini, aşk ateşinin teskin edilemeyeceğini ifade etmiştir^{*****}. Nigârî'nin mürşidi İsmâil Şirvânî ise, Nigârî'nin ilâhî aşk ile mahv-ı vücud ettiğini ve mürşidinin aşk olduğunu söylemiştir^{*****}. Onun en çok etkilendiği şâir Fuzûlî olup, Rûhî-i Bağdâdî ve kendisi gibi Azerbaycanlı olan çağdaşı Nebâtî de çok beğendiği ve övdüğü şairler arasındadır. Üstat kabul ettiği şairler arasında ise Hâfız, Hâcû-yi Kirmânî ve Sa'dî-i Şîrâzî de bulunmaktadır^{*****}.

Başlıca halifeleri arasında Maraşlı Gazi Osman Efendi, Erzurumlu Hacı Mustafa Efendi (Şaşı Hoca), Tokatlı Hacı Zekeriyâ Efendi, Hacı Mahmud Efendi (Postlu Hoca), Hacı Mahmud Efendi, Taşovalı Hacı Mustafa Efendi, Rizeli Hacı Tayyib Efendi, İstanbullu Ahmed Hulûsi Efendi (Yesârîzâdeler'den)'nin bulunduğu Nigârî'ye, Doğu Anadolu ve Kuzey Azerbaycan'da bugün bile büyük saygı duyulmakta, hakkında çeşitli menkıbeler anlatılmakta; halen adı geçen yerlerde şöhet ve nüfuzu devam etmektedir. Ayrıca gazelleri, koşmaları ve kasideleri yalnız kendi müridleri arasında değil halk arasında bugün de okunmaktadır^{*****}.

Hemen hemen tüm eserleri basılmış olan Hamza Nigârî'nin eserleri içinde en

***** Bilgin, s. 86.

***** Bursalı, I, 65.

***** Bilgin, s. 86.

***** Bilgin, s. 86.

***** İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, III, 1210.

***** Bilgin, s. 86; Rzayeva, s. 370-371.

***** Bilgin, s. 86.

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARI TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

meşhur olanı, biri Türkçe diğeri Farsça kaleme aldığı iki *Divan*'dir*****. Her ikisi de basılmıştır. Büyük çoğunluğunu aruz, bir kısmını da hece vezniyle yazdığı *Türkçe Divan* şiirlerinde Âzerî Türkçesi'nin özellikleri görülmektedir. *Türkçe Divan*'ı 5 defa basılmış olup ilk önce İstanbul 1301/1885'de, sonra Tiflis 1326/1910'da, üçüncü olarak bu her iki basım esas alınarak A. Azmi Bilgin tarafından İstanbul 2003'te, dördüncü defa Muzaffer Akkuş tarafından *Seyyid Nigârî Divânı* ismiyle Niğde, ts., beşinci olarak da Kurtuluş Altunbaş tarafından *Dîvân-ı Seyyid Nigârî: Bezbân-ı Türkî*, I-II, Samsun 2004 adıyla yayımlamıştır. A. Azmi Bilgin yayınladığı *Türkçe Divan*'a Nigârî'ye ait her biri on beyitten meydana gelen yirmi sekiz bentlik bir "*Sâkinâme*", Fuzûlî'nin gazellerine yazdığı beş tahmîs, bir mektup, 521 beyitlik mesnevi tarzı "*Çaynâme*" ile ölümünden sonra bulunup divanın Tiflis baskısına "*Menâkıb-ı Seyyid Nigârî*" başlığıyla eklenen 210 beyitlik mesnevi tarzında bir manzumesini de ekleyerek yayımlamıştır. Mürettep bir divan olup İstanbul 1329/1913'te basılmış *Farsça Divan*'ın bir kısmı, Nigârî'nin yeğenin oğlu Mustafa Fahreddin Akabâlî tarafından Türkçe'ye çevrilerek şerhedilmiştir. Daha çok ilâhî aşkı tasvir eden dinî-tasavvufî mahiyette bir eser olan ve İstanbul 1305/1889 basılan *Nigârînâme* isimli eserinde şâir, konuları mesnevi biçiminde anlatmış, yer yer gazeller serpiştirmiştir*****.

C- NETİCE

Azerbaycan, X-XII. asır gibi erken zamanlardan itibaren tasavvufun başladığı ve tarikatların ortaya çıktığı tasavvufî hareketler açısından münbit bir İslam coğrafyası olmuştur. Bu bölge, İsrâkîlik, Hurûflîlik, Zâhidîlik ve Halvetîlik gibi bir çok tarikatın doğuşuna, gelişmesine ve İslam alemine yayılmasına ev sahipliği yapmıştır. İslâm aleminin bir çok bölgesinden olduğu gibi Osmanlı Devleti döneminde Anadolu'dan bir çok tasavvuf yolcusu tasavvufî hayatın zengin ve çekici olduğu bu coğrafyaya gitmiştir. Nitekim yukarıda bahsettiğimiz Azerbaycan -Türkiye her iki coğrafyada da faaliyet göstermiş olan mutasavvıflarının hemen hemen tamamı tasavvuf eğitimlerini Azerbaycan bölgesinde tamamlamıştır.

Azerbaycan'da Anadolu coğrafyasını en çok etkileyen ve Anadolu'dan gelen tasavvuf yolcularının tâbi olduğu en önemli tarikat Halvetîlik olmuştur. Halvetiye tarikatının ilk kurucuları Ahî Muhammed Halvetî, Ömer el-Halvetî ve Seyyid Yahya-yı Şîrvânî'nin yetiştikleri ve faaliyet gösterdikleri yerler Azerbaycan coğrafyası içindeki topraklardır. Dolayısıyla bu tarikat Azerbaycan'da doğmuş, büyümüş, gelişmiş ve buradan da Anadolu başta olmak üzere Balkanlar, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika gibi bir çok İslâm topraklarına yayılmıştır.

Anadolu'da faaliyet gösteren ilk Halvetî şeyhleri, bir bakıma Halvetiye'nin gerçek kurucusu sayılan Pîr-i sâni Seyyid Yahya-yı Şîrvânî'nin halifeleridir. Anadolu bu mutasavvıflar Bakü'ye gidip ondan ders almış ve seyr-i süluklarını orada tamamlamışlardır. Yahyâ-yı Şîrvânî'nin beş meşhur halifesinden dördü (Habib Karamânî, Şükru'llah Alâeddin er-Rûmî, Dede Ömer Rüşenî, Muhammed Bahâeddin Erzincânî) Anadolulu olup Halvetiye tarikatının Anadolu'da hatta diğer İslâm coğrafyalarında yayılmasında başrol oynamışlardır. Rüşeniyye ve Gülşeniyye gibi

***** Bursalı, I, 65.

***** Bilgin, s. 86-87. Ayrıca bkz. Bursalı, I, 65. Bilgin aynı yerde bu eserlerin yazmalarının bugün hangi kütüphanelerde olduğu bilgisini vermiştir.

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

bu tarikatın önemli kollarını kurarak başta Anadolu olmak üzere Ortadoğu, Mısır, Kuzey Afrika ve civar İslam topraklarında yayılmasına öncülük etmişlerdir.

Yesevilik ve Nakşibendilik gibi tarikatlar da Azerbaycan'da geniş ölçüde yayılma istidadı göstermişlerdir. Özellikle XV-XIX. asırlarda Azerbaycan'a gelen ve yayılan Nakşibendilik ve müntesipleri bu tarikatın Anadolu'da yayılmasında önemli görevler icra etmişlerdir. Nitekim XV. asırda Baba Nimetullah b. Mahmud ve XIX. asırda Mîr Hamza Nigârî ve hocası İsmâil Sirâceddîn Şîrvânî gibi hem iyi bir medrese eğitimi almış hem de tasavvufta etkili mutasavvıfların Azerbaycan'dan Anadolu'ya gelmesi, kendilerinin Akşehir, Erzurum, Amasya ve çevresinde, mürit ve halifelerinin ise tüm Anadolu topraklarında gösterdikleri faaliyetler Nakşibendiliğin Anadolu'da yayılmasına hizmet etmiştir.

Kürdemir'li (Şamahı'lı) Nakşi şeyhi İsmâil Sirâceddin Şîrvânî'nin Azerbaycan ve Kafkaslar'daki müslümanları, Rus hegemonyası ve müslümanları ayrıştırıcı politik hareketlere karşı İslâm'ın ittihadına davet etmesi; mezhepsel itifakları bir kenara bırakarak birlik olmaları için yoğun bir çaba sarfetmesi, halifesi Karabağlı Mîr Hamza Nigârî'nin de tasavvufî davet ve irşad metodunu belirlemiştir. O da Anadolu'da irşad faaliyetlerini sürdürürken müslümanların ittihadı için çalışmış, dört mezhebin görüşlerini terkettiğini, Sünnî veya Şîî değil, halis müslüman olduğunu söylemiş ve Anadolu coğrafyasında bu yönde önemli tesirler icra etmiştir.

Çalışmamızda bahsettiğimiz gerek Anadolu'dan Azerbaycan'a giden, gerekse Azerbaycan'dan Anadolu'ya gelen ve tasavvufî alanda önemli faaliyetler icra eden bu mutasavvıfların tamamının en dikkat çekici yönlerinden biri, tasavvuf yoluna girmeden veya intisaplarından önce ciddi bir medrese eğitimi görmüş ve hatta bazılarının medrese hocalığı yapacak kadar İslâmî, sosyal ve hatta fen ilimleri alanında yüksek eğitim almış kişiler olmalarıdır.

BİBLİYOGRAFYA

Azamat, Nihat, "İbrahim Gülşeni", *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 301-304.

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-büldân*, (thk. Abdullah Enis Tabba), Beyrut 1987.

Beşirov, Arif, "Mövlana İsmayıl Siraceddin Şîrvânî Gafgaz Müridizmi İdeologiyasının Banisidir", *I. Uluslararası Hamza Nigari Sempozyumu (31 Mayıs-1 Haziran 2012)*, Bakı: Nurlar Neşriyat 2013, s.33-38.

Bilgin, A. Azmi, "Nigârî", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 85-87.

Buniatov, Ziya Musa, "Azerbaycan", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s.317-322.

Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul 1333-1342.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I-III (Latin harflerine çev. ve haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul 1972.

Elnure, Azizova, "İslam'ın Azerbaycan'a Gelişi ve Yayılışı", *Azerbaycanda Ananevi Din*, Bakı 2014, s. 8-30.

Emecen, Feridun, "Osmanlılar", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 487-496.

İbnülemin, Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I-XII, İstanbul 1930-1942.

Muhyiddin-i Gülşeni, *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşeni* (nşr. Tahsin Yazıcı), Ankara 1992.

Şahin, Kamil «Habib Karamânî», *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 371-372.

Kaya, Abdullah, "Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme" *Ekev Akademi Dergisi*, sayı: 59, Erzurum (Bahar 2014), s.211-232.

Köse, Fatih, İstanbul Halvetî Tekkeleri, İstanbul: İFAV Yayınları 2012.

Kurt, Yaşar "Ni'metullah b. Mahmûd", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 132-133.

Niyazov, Ahmed, "Azerbaycan Kafkasda Sufiliğin Merkezi Kimi", *Azerbaycanda Ananevi Din*, Bakı 2014, s.

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

197-220.

Öngören, Reşat, «Rüşeniyye», *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 271-272.

Rıhtım, Mehmet, *Seyid Yahya Bakuvî*, Bakü 2013.

Rıhtım, Mehmet, "Yahyâ-yı Şîrvânî", *DİA*, XLIII, İstanbul 2013, s. 264-266.

Rzayeve, Albina, "Mir Hamza Seyid Nigari: Hayat ve Yarıdıcılığı" *I. Uluslararası Hamza Nigari Sempozyumu (31 Mayıs-1 Haziran 2012)*, Bakı: Nurlar Neşriyat 2013, s.367-371.

Sevim, Ali, Ünlü Selçuklu komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur, Ankara: TTK Yayınları, 2011.

Şükürov, Zaur, «Muhammed Bahâeddin Erzincânî», *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s.504-505.

Taşköprüzâde, İsameddin Ahmed Efendi, *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniye fi ulemâ-i'd-devleti'l-Osmâniyye* (nşr. Ahmed Subhi Furat), İstanbul 1985.

Tosun, Necdet, *Bahâeddîn Nakşbend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İstanbul 2002.

Uludağ, Süleyman, "Halvetiyye", *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 393-394.

Uslu, Recep, "Dâvûd-i Halvetî", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 28.

Uzun, Mustafa, "Dede Ömer Rüşeni", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 81-83.